

բշխած անասունների հիշատակության մեջ նրանք սովորաբար գրավում են երկրորդ տեղը՝ ձիերից հետո⁶⁴։

Ի մի բերելով օգտագործված նյութերը, կարելի է արձանագրել, որ ոռոգվող երկրագործությունն ու բարձր զարգացած անասնապահությունը Ուրարտուի տնտեսության հիմնական ճյուղերն էին։ Նրանց ընդհանուր մակարդակով էր պայմանավորված ոչ միայն արհեստների առաջընթացը, փոխանակությունն ու առևտուրը, այլև հասարակ ժողովրդի ու պետության բարօրությունը։

2. ԱՐՀԵՍՏՆԵՐ

Մետաղագործությունը։ Վանի թագավորության ընդարձակ տերիտորիայում հողագործությանն ու անասնապահությանը զուգընթաց բարձր զարգացման հասան նաև արհեստները։ Բրոնզի բավականին հզոր մետաղագործության առկայության պայմաններում, Ուրարտուում ավելի վաղ, քան այլ երկրներում երևան եկավ ու լայն կիրառություն գտավ երկաթը⁶⁵։ Տեխնիկայի պատմությանը նվիրված աշխատություններում իշխում է այն տեսակետը, թե երկաթի մշակումը սկսվել է II հազարամյակի կեսերին՝ Ուրարտուի հյուսիսային սահմանների մոտ գտնվող խալիբների երկրում և այնտեղից աստիճանաբար տարածվել ամբողջ հին աշխարհով մեկ⁶⁶։ Պնդում են, որ ուրարտական մշակութի առանձնահատկությունը մետաղագործության բարձր զարգացումն է և նրա մոտիկությունը խեթերի ու խուրրիների ավանդույթներին։ Նրանց կարծիքով, ուրարտական մետաղյա իրերը արտահանվել են հյուսիսային Կովկաս (Մայկոպ, Կելերմես), Սիրիա և Միջագետք (Կարքեմիշ, Ասորեստան), ինչպես նաև Մարաստան, Իրան և Առաջավոր Ասիայի արևմտյան մարզերը, ընդհուպ մինչև էգեյան ծով⁶⁷։

Եվ իրոք, Թուրախ-կալեի, Կարմիր-բուրի, Արգիշտիխինիլիի, Ալթըն-թեփեի, Կայալը-գերեի պեղումների ժամանակ ավելի շատ մետաղե գործիքներ ու զենքեր են հայտնաբերվել, քան Առաջավոր Ասիայի այլ պեղավայրերից։ Դրանցից առանձնապես բնորոշ են երկաթե խոփերը, բրնձի ծայրերը, մանգաղները, եղանները, կացիններն ու մուրճերը, կեռիկները, փակերի ծխինները, նիզակի ծայրերը, դանակները ու բազմազան այլ մանր իրեր։ Կարմիր-բուրում մեծ քանակությամբ երկաթե իրերի հետ գտնվել են նաև հազարավոր բրոնզե առարկաներ։

Ուրարտական մետաղագործությունն ապահովված էր տեղական հումքով։ Հատկապես երկաթի շատ հանքավայրեր կային Ուրարտուի կենտրոնական մասում։ Երկաթով հարուստ էին Մուշի, Բիթլիսի, Վանի շրջանները, ինչպես նաև Ուրմիա լճից արևմուտք ընկած լեռները⁶⁸։

⁶⁴ Ուրարտուի անասնապահության մասին մանրամասն տե՛ս Բ. Բ. Пиотровский, Ванское царство, էջ 147—160; Н. В. Арутюнян, Земледелие и скотоводство Урарту, էջ 139—195։

⁶⁵ Տե՛ս Բ. А. Тураев, История Древнего Востока, II, СПб., 1914, էջ 53։

⁶⁶ Տե՛ս М. France Lanord, Evolution de la technique du fer en Europe occidentale de la préhistoire au Haut Moyen Age, Nancy, 1956, էջ 27—43։

⁶⁷ Տե՛ս F. Schachermeyer, Tuschpa. „Reallexikon der Vorgeschichte“, XII, Berlin, 1929։

⁶⁸ Տե՛ս Բ. Բ. Пиотровский, Ванское царство, էջ 163—164։

Պղնձի մշակումը հայտնի էր Խնուսի շրջանում, Տիգրիսի ակունքների մոտ, Երզնկայից հարավ ընկած լեռներում, ինչպես նաև Ուրմիա լճից արևմուտք, Մուսասիրում, նշանավոր Քելիշին կոթողի մոտակայքում։ Այսպես, Մուսասիրի տաճարում ու պալատում պահվում էին մեծ քանակությամբ բրոնզե առարկաներ (մոտ 114 տոննա ընդհանուր քաշով), այն դեպքում, երբ երկաթե առարկաները համեմատաբար քիչ էին։

Ասորեստանյան տարեգրություններում հաղորդվում է, որ արշավանքների ժամանակ հափշտակվել է ոսկի հետևյալ քանակությամբ. Տյուրոսում՝ 4,5 տոննա, Մուսասիրում՝ մոտ 2 տոննա, Հուդայում՝ 900 կգ, Դամասկոսում՝ 600 կգ, Խաթթիում՝ 345 կգ, Տաբալում՝ 300 կգ։ Բացի այդ, Մուսասիրից տարվել է մոտ 10 տոննա արծաթ, Հուդայից՝ 24, Դամասկոսից՝ 69, Խաթթիից՝ 63 տոննայից ավելի և Տաբալից՝ 30 տոննա։ Ասորեստանյան տարեգրությունները տեղեկություններ են պարունակում նաև պղնձի, կապարի և անագի հափշտակման մասին։ Պղնձի հսկայական քանակություն (900 տոննա) է գրավվել Դամասկոսում։ Կապարով (հավանաբար նաև անագով) հատկապես հարուստ էր Շուպրիան (ներկայիս Սասունի լեռների շրջանը)։

Հարկ է նշել, սակայն, որ առանձին պետությունների ու երկրների միջև եղած մշտական կապերի պայմաններում մետաղագործությունը Հին Արևելքում կարող էր զարգանալ նաև անկախ հանքավայրերի անմիջական առկայությունից։ Արդեն III հազարամյակի վերջին, ինչպես ցույց են տալիս ասորեստանյան գաղութների արխիվները, Առաջավոր Ասիայում զարգացած առևտուր կար, որում փողի դերը կատարում էին մետաղները (հիմնականում արծաթը, ավելի հազվադեպ՝ կապարը, անագը և պղինձը)⁶⁹։ Փոխանակությունից բացի, կար նաև մետաղ ձեռք բերելու մի այլ եղանակ՝ հափշտակումը պատերազմների ժամանակ, որը խիստ բնորոշ էր Հին Արևելքի ստրկատիրական պետություններին⁷⁰։

Տարեգրությունները ամենից քիչ տեղեկություն տալիս են երկաթի մասին, սակայն դրա պաշարներով առաջին տեղում Դամասկոսն է (150 տոննա), որը Հին Արևելքի մետաղագործության խոշորագույն կենտրոններից մեկն էր։ Գրավոր աղբյուրները վկայում են, որ ասորեստանցիները Առաջավոր Ասիայի երկրներից ստանում էին գլխավորապես ձուլլ ոսկի, արծաթ, պղինձ, կապար (անագ) և երկաթ։

Բրոնզաձուլություն։ Մեզ հասած ուրարտական բրոնզե իրերը շատ բազմազան են։ Հատկապես հարուստ են ներկայացված ուրարտական սպառազինությունների առարկաները։

Այդ մասին առանձնապես արժեքավոր տեղեկություններ է պարունակում «Լուվրի աղյուսակը»՝ Սարգոնի 714 թվականի արշավանքի նկարագրությունը, որ պատմում է Մուսասիրի գրավման մասին։ Այստեղ խալդի աստծու տաճարում ասորեստանցիները հափշտակում են բազմաթիվ բրոնզե իրեր. 25122

⁶⁹ Տե՛ս B. Landsberger, Assyrische Handelskolonien in Kleinasien..., Leipzig, 1925, էջ 20—25։

⁷⁰ Տե՛ս Н. Б. Янковская, Некоторые вопросы экономики Ассирийской державы. ВДИ, 1956, № 1, էջ 28—46։

«Ժանը ու Թեթե» վահան, 1514 «Ժանը ու Թեթե» նիզակ, 30412 (?) «Ժանը ու Թեթե» սուր, 607 «Ժանը ու Թեթե» անոթ և, բացի այդ, բրոնզե աղեղներ (կապարճներ) ու հեծելադրոշներ⁷¹։

Ուրարտացիների IX դարի սպառազինությունը լավ հայտնի է Սալմանասար Գ-ի Բալավաթյան դարպասի բարձրաքանդակներից։ Ուրարտական ռազմիկները հագած են կարճ հագուստ՝ լայն գոտիով, զինված են կարճ նիզակով ու աղեղով, նիզակավորները ձեռքերին ունեն ոչ մեծ կլոր վահաններ։ Ռազմիկները կրում են փետուրներով զարդարված սաղավարտներ, որոնք, ինչպես և ամբողջ սպառազինությունը, հիշեցնում են խեթական նմուշները։

VIII դարում ուրարտական սպառազինության ձևը մոտենում է ասորեստանյանին։ Հենց այդպիսին են Թեյշեբաինի քաղաքի միջնաբերդի պեղումներից հայտնաբերված ուրարտական սպառազինության բաղմամբիվ իրերը, որոնց վրա հաճախ լինում են ուրարտական թագավորների սեպագիր արձանագրություններ։ Գտնված բրոնզե սաղավարտների ձևը համընկնում է Թեբեում հայտնաբերված ասորեստանյան սաղավարտի ձևին⁷²։

Կարմիր-բլուրում գտնվել է դեկորատիվ նշանակություն ունեցող տասնչորս խոշոր բրոնզե վահան՝ VIII դարի ուրարտական թագավորների (գերագանցապես Արգիշտի Ա-ի) սեպագիր ձեռնական արձանագրություններով։ Վահաններն ունեցել են ուռուցիկ միջնամաս և լայն, տափակ եզրեր։

Կարմիր-բլուրում հայտնաբերված Արգիշտի Ա և Սարգուրի Բ թագավորների ձեռնական արձանագրություններ ունեցող սաղավարտներից ու կապարճներից շատերը ուրարտական արվեստի նշանավոր հուշարձաններ են։

Ուրարտական բրոնզագործության բարձրարվեստ իրերը աչքի են ընկնում ոչ միայն իրենց գեղեցկությամբ ու որակով, այլև պատրաստման տեխնիկայով։ Յուրաքանչյուր առարկային հատուկ են այնպիսի գծեր, որոնք նրան տարբերում են համանման, առաջին հայացքից նույնատիպ, առարկայից։ Պարզ է դառնում, որ դրանք բրոնզից ձուլված են մոմե մոդելների միջոցով։

Ձուլման այս թանկարժեք եղանակով, որը հնարավորություն էր տալիս մի մոդելից ստանալ միայն մեկ մետաղյա արձանիկ, ձեռք էր բերվում առարկայի խիստ նուրբ մշակում, մի բան, որ անհնար էր իրականացնել դրվագման կամ հատիչի միջոցով։ Այս ձևով ձուլված ուրարտական արձանիկները չունեն կարերի տեղեր, որոնք առաջանում են փեղկվող կաղապարի մեջ ձուլելիս և աչքի են ընկնում այն նրբությամբ, որը հնարավոր է միայն պլաստիկ զանգվածներից քանդակելու դեպքում։

Ձուլելուց հետո առարկաները երբեմն զարդարվում էին լրացուցիչ դրվագներով, որն իր նշանակությունն ուներ նաև դրանք ոսկե թիթեղով պատելիս։ Ոսկեպատման եղանակը շատ պարզ էր. առարկաները պրկում էին ոսկե բարակ թերթիկով, որի ծայրերը ամրացվում էին հատուկ ակոսիկներում։ Իր առաձգականության շնորհիվ, ոսկին կրկնում էր բրոնզե հիմքի քանդակազարդի բոլոր մանրամասնությունները։

⁷¹ Sk'w Fr. Thureau-Dangin, Une relation de la huitième campagne de Sargon, տողեր 392—394։

⁷² Sk'w W. M. Flinders Petrie, Six temples at Thebes, London, 1897, տախ. XXI.

Ուրարտական մետաղյա առարկաների մեջ հատուկ խումբ են կազմում կաթսաների բրոնզե բռնակները, որոնք մարդկային, մեծ մասամբ՝ կանացի իրանով թուշուններ են⁷³, Դրանց առանձին մասերը և մանավանդ թևերի միջև տեղավորված սկավառակը ցույց են տալիս, թե հնարավոր է, որ դրանք արևի աստվածուհի յատկերներ լինեն:

Բրոնզե խոշոր անոթների գոյությունը վկայված է Սարգոնի 714 թվականի արշավանքի նկարագրության մեջ և այլ հուշարձաններում: Մուսասիրի տաճարից գրավված ավարի թվարկման մեջ, օրինակ, հիշատակվում է մի մեծ բրոնզե անոթ 80 շափ ջրի տարողությամբ, բրոնզե կափարիչով, որը Ուրարտուի թագավորները հալդիի առջև զոհաբերություն կատարելիս լցնում էին հեղման գինով: Սարգոնի պալատի բարձրաքանդակի վրա, Մուսասիրի տաճարի գրավման տեսարանում, տաճարի առջև պատկերված են եռոտանո վրա կանդնած երկու խոշոր կաթսաներ: Հարուստ են ներկայացված և բրոնզե ձիասարքերը, որոնք բաղկացած են ճակատի թիթեղիկից, ալտի վահանակից, լկամից ու զանգակներից: Զիսսարքի առարկաներից մի քանիսն ունեն ուրարտական թագավորների անուններով սեպագիր մակագրություններ⁷⁴:

Ուրարտուի ժամանակներից մեզ հասել են նաև մեծ քանակությամբ բրոնզե պարզ իրեր՝ ապարանջաններ, ճարմանդներ, դաշույններ, աղեղի ծայրեր և այլն, որոնք ձուլվել են երկփեղկ կաղապարներում:

Կաղապարներում ձուլելուց բացի, բրոնզե առարկաների մի մասը պատրաստվել են կամ միայն դարբնելու, կամ կռած թերթերը միմյանց զամելու նղանակով: Հայտնի են բրոնզե թերթավոր գոտիները՝ նախշերով ու պատկերներով զարդարված, որոնք կատարված են դրոշմման ու հետագա փորագրման նղանակով:

Կարմիր-բուրում գտնվել են անոթներ ու թասեր, որոնք ամբողջությամբ կռած են պղնձե թերթից կամ սեղմված են հատուկ դազագհի վրա:

Թոփրախ-կալեում գտնված մետաղե իրերից հարկ է հիշատակել ներքևի մասում գրալաձև զարդերով (եղուստներով) բրոնզե թասը, որը մտնում է հինարեևյան ու անտիկ մետաղե անոթների այն խմբի մեջ, որոնք հայտնի են փիալա անունով: Կարմիր-բուրում հայտնաբերվել են ամենաբազմազան ձևերի մի քանի փիալաներ:

Բրոնզե ամբողջական թերթից կոփված անոթներից բացի, կան նաև մի քանի մասերից՝ ինչպես կռած, այնպես էլ ձուլած, իրար գամված անոթներ⁷⁵:

Ոսկեբաշխում: Մեզ հայտնի ուրարտական ոսկե իրերը քանակով շատ քիչ են: Թոփրախ-կալեի պեղումների ժամանակ գտնվել է միայն մի մեղալյոն, որն

⁷³ Մորուսավոր ֆիգուրներից մեկը ծագում է Օլիմպիայից (տե՛ս A. Furtwängler, Die Bronzen und die übrigen kleineren Funde von Olympia. „Olympia“, IV, Berlin, 1890, № 783), իսկ Ֆլորենցիայի թանգարանում պահվում է մի կաթսա, գտնված Վետուլոնիայում, որի վրայի զարդարանքների մեջ կան երկու մորուքավոր ֆիգուրներ: Նույնանման ֆիգուրներ կային նաև Գորդոնում գտնված բրոնզե կաթսայի վրա: Հնարավոր է, որ բռնակները պատկերում են ոչ թե կանանց, այլ տղամարդու իրան:

⁷⁴ Տե՛ս Բ. Բ. Пиотровский, Кармир-блур, III, Ереван, 1955, էջ 44—46:

⁷⁵ Տե՛ս Բ. Բ. Пиотровский, История и культура Урарту, Ереван, 1944, էջ 55:

իրենից ներկայացնում է մեկ միլիմետր հաստությամբ և 6,5 սմ տրամագծով թերթավոր ոսկու սկավառակ:

Մեդալյոնի վրայի պատկերները կատարված են մետաղապլաստիկ եղանակով. դրանք սեղմվել են հակառակ կողմից, որից հետո արտաքինից լրացուցիչ մշակման են ենթարկվել կտրիչով: Մեդալյոնի վրա պատկերված է զահին նստած կին՝ ձախ ձեռքին մի ճյուղ և նրա առաջ կանգնած է երկրորդ կինը՝ նույնանման հագուստներով:

Կաթա մարտակառքի փորագրությամբ. Արգիշտիսիների

Ոսկե մեդալյոնի վրա պատկերված կանացի նստած կերպարանքը անվերապահորեն նման է Հայաստանի պատմական թանգարանում պահվող բրոնզե արձանին. այստեղ ևս կինը, հավանաբար աստվածուհի, նստած է ճիշտ նույնպիսի հագուստով և նույն դիրքով:

Առանձին ոսկե առարկաներ հայտնաբերվել են նաև Կարմիր-բլուրի պեղումներից: Դրանց մեջ առանձնանում են մահիկաձև, ճկած աղեղնակով ականջողները, որոնք զարդարված են հատիկախաղով կամ թե հիմքին զոդված բարակ ոլորված մետաղալարով: Այդ ականջողները հարում են Միջերկրածովյան շրջանում և Փոքր Ասիայում գտնված այն առարկաների տիպին, որոնք վերաբերում են VIII—VI դարերին:

Կարմիր-բլուրի միջնաբերդի կենտրոնական մասի գինու մառանի կարասներից մեկի հատակին գտնվեցին թերթավոր ոսկու բեկորներ՝ առյուծի ֆիգուրի բոլորապատման մասերը: Պահպանվել է բաց երախով գլխի բոլորապատվածքը՝ մածուկով դրվագված աչքով և ճակատի խորագիր ուղւնքով: Գտնվել են նաև բաշի թիթեղաթերթիկի բեկորներ:

Սրահներինց մեկում զոհված մարդկանց ոսկորների մեջ հայտնաբերվել է ծայրերին առյուծի զլուխներով զարդարված ոսկե ապարանջան, իսկ № 36 պահեստարանում՝ ձուլյ ոսկու սկավառականման մի հատված՝ 14,85 գ քաշով: Միջնաբերդի հյուսիս-արևմտյան մասի շինություններում գտնվել են արծաթե բաշի մի բեկոր՝ ոսկե թերթիկով պատած, պառկած առյուծի ֆիգուրով զնդասեղ և ամուր հյուսված ոսկե նրբագույն լարից պատրաստված երկկոնաձև մանր ուլունք:

«Լուվրի աղյուսակը» վկայում է Մուսասիրում՝ Ուրզանա թագավորի պալատում եղած ոսկու մեծ քանակության մասին: Այնտեղ եղել են ոսկե դաշույններ, 6 սուր և հովհար, ինչպես նաև «փղոսկրից, սև ու հաճարի փայտից պատրաստված գավազաններ՝ ոսկե ու արծաթե վերնամասերով» և այդ նույն նյութերից պատրաստված անոթներ՝ զարդարված ոսկով ու արծաթով:

Մուսասիրի տաճարում ոսկե իրերն էլ ավելի շատ էին: Տաճարի պատերը զարդարած ոսկե վահաններից բացի, այնտեղ եղել են մեծ քանակությամբ այլ առարկաներ: «Ոսկե մեծ սուր, ծանր սուր, նրա ձեռքի սուրը՝ 26 մինա ոսկե քաշով (այսինքն՝ մոտ 13 կգ) ... մարդկային ձեռքի ձևի ոսկե փական, նրա սողնակը, որի վրա հանգչում էր թևավոր վիշապը, մի ոսկե ցցիկ, որը փակում էր փականը» և, բացի այդ, «վալրի ցուլի երկու ոսկեպատ եղջյուր... սև ու հաճարի փայտից բազկաթոռներ՝ պատած ոսկով ու արծաթով»: Առարկաների այս թվարկումից երևում է, որ ուրարտական ոսկե իրերի մեջ պատահում են և՛ կոածո և՛ ձուլածո առարկաներ⁷⁶:

Ուրարտացիները տեխնիկական մեծ հմտության էին հասել նաև արծաթից առարկաներ պատրաստելու գործում:

Մուսասիրի տաճարում պահվում էին մեծ քանակությամբ արծաթե առարկաներ, ընդ որում դրանցից ոչ բոլորն էին տեղական արտադրություն: Սարգոնի տեքստում հատուկ նշվում է. «արծաթե ծանր ու թեթև 393 թաս՝ պատրաստված Աշուր, Ուրարտու և Նաբխի երկրներում», իսկ Ուրզանայի պալատում՝ «արծաթե խնկամաններ ու թասեր՝ Տաբալ երկրից»:

Բացի այդ, տեքստում հիշատակվում են. «96 արծաթե նիզակ, ոսկով դրվագված ու պատված արծաթե հեծելադրոշներ, ... 67 արծաթե կոնք, ... 33 ռազմականք, արծաթե աղեղներ՝ արծաթե կապարճներում, արծաթե կեռ թրեր, արծաթե գավազան, արծաթե վահաններ: Պալատում կար «Ռուսայի արծաթե անոթը՝ կափարիչով, 34 արծաթե թաս, արծաթապատ 54 անոթ, արծաթե մահիկներ ու մատանիներ»:

Թեյշեբաինի մինչաբերդի հյուսիս-արևմտյան պահեստարաններում հայտնաբերվել է արծաթե մի խոշոր սկավառականման առարկա, որը, հավանաբար, վահանի միջնամասի զարդ է կամ անոթի կափարիչ: Առարկայի մակերեսը զարդարված է զոհած ոսկե չորս թիթեղներով, որոնք համակենտրոն գոտիներ են կազմում և պատած են կոկոնների շղթայի ձև ունեցող ուրարտական

76 Վանի բուն թագավորության տերիտորիայում ոսկին հայտնի է Սղեղ լեռան շրջանում. վանա լճից հարավ: Սակայն, անկասկած, ուրարտական առարկաների մեծ մասը պատրաստվում էր այն մետաղից, որն ստացվում էր հարևան երկրներում գրավված իրերի վերահաման միջոցով:

քնորոշ զարգանկարներով: Կենտրոնում տեղադրված է ոսկե հոծ վերնամասը. որ նույն ձև ունի: Առարկայի վրա պահպանվել են Մենուայի որդի Արգիշտիի անունով սեպագիր արձանագրության մնացորդները:

Բացի այդ, Կարմիր-բլուրում գտնվել են արծաթե ստվորներ, կահույքի, ձիասարքի զարդեր, ապարանջաններ, մատանիներ, մանր կախազարդեր:

Թոփրախ-կալեում գտնվել է կրակից խիստ տուժած արծաթե զանաձև մի աման, որ երկու ծայրերից ոսկի մեխերով զամած կափարիչներ ունեւոր: Կափարիչի հակառակ կողմում ամրացված էր ոսկու և արծաթի խառնուրդից պատրաստված մառիկաձև մի կրծքազարդ (պեկտորալ): Առարկայի վերականգնումից հետո պարզվեց, որ նրա վրա պատկերված է գահին նստած աստվածուհին և զոհաբերության համար այժը նրան մոտեցնող մի կին:

Մետաղի փոխանակությունն ու առևտուրը, մետաղի պաշարների զավթումը: Բերված նյութերը ցույց են տալիս Վանի թագավորությունում արտադրված մետաղյա առարկաների բացառիկ բազմազանությունն ու հարստությունը:

Քաղաքական անկայուն միավորումների, լայն փոխանակության ու մշտական պատերազմների իրադրության մեջ մետաղյա իրերը Առաջավոր Ասիայի մի շրջանից տարածվում էին հսկայական տերիտորիայի վրա: Փոխանակության ծանրության չափի հիմնական միավորը՝ մինան (ուրարտական մանան) ամբողջ Առաջավոր Ասիայի համար ընդհանուր էր, սակայն, չնայած զարգացած առևտրին, նրա քաշային արտահայտությունները տարբեր էին լինում և հաճախ առանձին երկրների կառավարիչներ աշխատում էին միասնական դարձնել դրանք: Ասորեստանյան մինան հավասար էր 505 գրամի (խորանարդ կանգունի 1/240 մասի ջրի քաշը): Ուրարտական մինան պայմանականորեն կարելի է հաշվել այդ նույն քաշով:

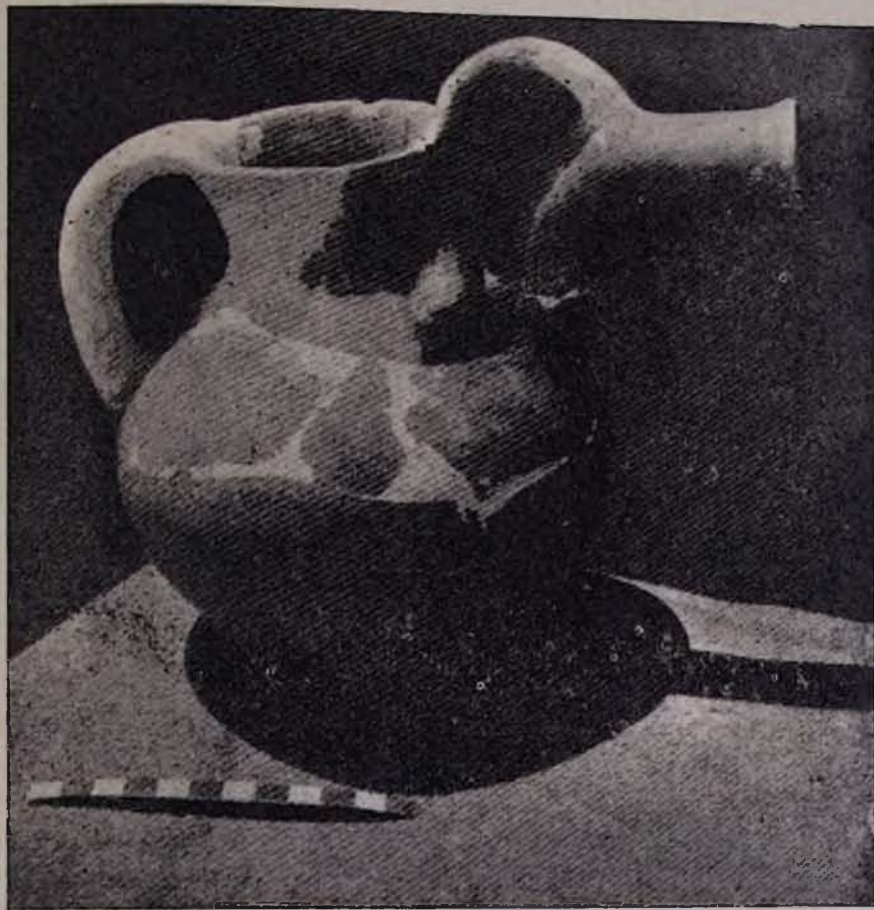
Ուրարտական թագավորների տարեգրությունները երբեմն հաղորդում են մետաղի մեծ քանակության (մետաղյա իրերի) մասին, որ ստացվում են տուրքի ձևով:

Այսպես, Արգիշտի Ա-ի տարեգրության մեջ կարդում ենք այն մասին, որ Դիաուխի երկրի թագավորը հանձնել է 41 մինա մաքուր ոսկի, 37 մինա արծաթ և ավելի քան 10 հազար մինա պղինձ (կամ բրոնզ): Կումմախա երկրի թագավորը Սարգուրի Բ-ին է ուղարկել 40 մինա մաքուր ոսկի և 800 մինա արծաթ:

Վերը տեսանք, որ Սարգունի տեքստում հիշատակվում էին Մուսասիրի տաճարում եղած Ասորեստանի, Ուրարտուի և Նաբիտի մետաղյա իրերը: Ասվում էր նաև, որ ասորեստանցիները վերստին գրավեցին այն թանկարժեք իրերը, որոնք թշնամիները վերցրել էին Քաղաքում, պալատում և տաճարում, Աշուրի ու Մարդուկի կառույցներում:

Բացի այդ, Առաջավոր Ասիայում մետաղյա իրերը փոխանակության հիմնական առարկա էին հանդիսանում, որոշ չափով լինելով նաև ընդհանուր համարժեք (օրինակ, որոշակի քաշի ապարանջանները): Այսպես, մասնավորապես Եգիպտոսի մարգարեության մեջ (մ. թ. ա. VI դարի սկիզբ) Տյուրոսի մասին ասվում է. «Յավանը, Տուբալն ու Մեզիսը առևտուր էին անում քեզ հետ: Մարդկային հոգիներով ու բրոնզե իրերով նրանք փոխանակում էին քեզ ապրանքները»:

Քարի մշակումը: Ուրարտական արհեստագործության մեջ բացառիկ մակարդակի էր հասել քարագործությունը: Մշակված քարի բազմազան տեսակները լայնորեն օգտագործվում էին շինարարության, տնտեսության, կենցաղի, արվեստի մեջ:

Ծխական սափոր. Արգիշտիի երկիր

Շինարարության մեջ լայնորեն օգտագործվում էին լավ մշակված բազալտե և ավազե: Այդպիսի ավազեից են շարված էրեբունի քաղաքի (Արին-բերդ) միջնաբերդի մի շարք շենքերի հիմնապատերը: Թեյշեբաինի (Կարմիր-բլուր) միջնաբերդի վերին մասերը զարդարված էին լավ հղկված բազալտից կառուցված փոքրիկ աշտարակներով ու քիվերով: Քարերի վրա սեպագիր արձանագրություններ էին փորագրվում:

Հաճախ ոռոգման ջրանցքի հունը հարկ էր լինում լեռներով անցկացնել, որի համար թունել էր փորվում, իսկ ճանապարհներ կառուցելիս ուրարտացիները երբեմն ստիպված էին լինում փորել ժայռերը:

Ուրարտական ամրոցները վկայում են հին քարտաշների հիանալի վար-
պետությունը: Վանի ժայռի վրա պահպանվել են բազմաթիվ աստիճանների,
հարթակների, որմնախորշերի, ինչպես նաև ընդարձակ ժայռափոր կառույցնե-
րի մնացորդներ:

Թեյշեբաինիում և Արգիշտիխինիլիում գտնված բազալտե առարկաների
մեջ առանձնանում են խոշոր ու միջին չափի, կանոնավոր կլոր ձևի ու բացա-
ռիկ խնամքով պատրաստված սկուտեղներ:

Վանի թագավորությունում խիստ տարածված էին քարե մանր առարկա-
ները: Փափուկ քարից պատրաստվում էին, օրինակ, կենդանիների գլուխներ,
որոնք հայտնի են Թուրախ-կալեի և Կարմիր-բլուրի պեղումներից: Ճարպա-
քարից ու օձաքարից պատրաստվել են մեծ քանակությամբ մեզ հասած սկա-
վառականման, կոնաձև կամ կշռաքարի ձևի, վերին մասում ելուստ ունեցող
կնիքներ: Դրանց ներքևի մասը, երբեմն նաև կողքերը, պատած են մանր,
խնամքով փորագրված պատկերներով:

Սակայն քարե մանր առարկաները պատրաստվում էին ոչ միայն փափուկ
քարից: Մեզ են հասել պառկած ցուլի ֆիգուրով կարմրավուն ծիրանաքարից
պատրաստված փոքր անոթի բեկորներ և մի փոքրիկ բազալտե պլակետկա
(10 սմ երկարությամբ) «կայծակի» պատկերով (հնարավոր է Թեյշեբա աստծու
խորհրդանշով)⁷⁷:

Կարմիր-բլուրի միջնաբերդի հյուսիս-արևմտյան մասի երկու արհեստա-
նոցներից հայտնի են նաև ճարպաքարե երկու տուփիկ, երկուսն էլ կափարիչով:
Դրանցից առաջինը (անվիճելիորեն ուրարտական ծագում ունեցող) ունի ա-
ռանձնացված մանր գդալանման ելուստներով ներքնամաս: Տուփի հարթ կա-
վարիչի վրա փորագրված է սրբազան ծառը, որի կողքերին կանգած են թըռ-
չունի գլուխներով թևավոր ոգիների ֆիգուրներ:

Հարկ է հիշատակել նաև կիսաթանկագին քարերից պատրաստված բազ-
մաթիվ ուլունքները: Հատկապես հարգի էին կարմիր սարդիոնե գնդաձև ու-
լունքները: Դրանց մշակումը (զանազան եղանակներով շաղափումը և փայ-
լեցումը) վկայում է քարի մշակման բարձր տեխնիկայի մասին:

Խեցեգործությունը: Բազմազան ու բազմաթիվ են Ուրարտուի խեցեգոր-
ծական իրերը: Վանի թագավորության ինչպես կենտրոնական մասում, այն-
պես էլ ծայրամասերում կատարված պեղումները տվել են հսկայական քանա-
կությամբ անոթներ ու զրանց բեկորներ: Կարմիր-բլուրից հայտնաբերվել են
երկու պահեստներ՝ խեցեգործական իրերով: Դրանցից մեկում կար 1036 սա-
փոր, իսկ մյուսում՝ մոտ 120 զանազան անոթներ: Ուրարտական խեցեգործու-
թյան բազմազանությունը ձևեր է բերվել ոչ միայն ձևերի ու չափերի հաշվին
(շուրջ 1200 լիտր տարողությամբ մեծ կարասներից մինչև 2 սմ բարձրությամբ
փոքր անոթներ), այլև պատրաստման տեխնիկայի:

Հանդիպում են ձեռքով պատրաստված և երբեմն շատ վատ թրծված կո-
պիտ անոթներ: Դրանց մի մասը պատրաստված է նաև առանցք չունեցող ա-

⁷⁷ St'ra C. F. Lehmann-Haupt, Materialien zur älteren Geschichte Armeniens und Mesopotamiens, „Abhandlungen der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen“, Bd. IX, № 3, 1907, էջ 80, նկ. 49—50:

լատ պտտվող հենարանի վրա, նվ, վերջապես, ուրարտական խեցեգործության ամենաբնորոշ խումբը ներկայացված է բրուտագործական դուրդի վրա պատրաստված բարձրորակ արտադրանքով:

Ուրարտական խեցեգործության առարկաները գույնով ևս շատ բազմազան են: Հանդիպում են տարբեր երանգների դեղին, կարմիր ու սև իրեր, փայլատու փայլեցված մակերևույթ: Անոթների գույնը պայմանավորված է ինչպես կավի բաղադրությամբ, այնպես էլ թրծման պայմաններով, թրծված կավի շինվածքների մուգ գույնը դգալիորեն կախված է կավի մեջ նրկաթի օքսիդների առկայությունից:

Կավե իրերի մակերեսի փայլը ստացվում է ինչպես կավի թրծումից առաջ կատարվող հղկման (փայլեցման), այնպես էլ թրծումից հետո ողորկելու միջոցով: Այս երկու եղանակն էլ մշտապես կիրառվել է ուրարտացիների կողմից:

Վանի հնագիտական պեղումները տվել են զգալի քանակությամբ գունազարդ խեցեղեն, որ վերաբերում է ուրարտական պատմության վաղ շրջանին, նրբ գույություն ունեւ նաև կարմիր փայլով արված խեցեղենը: Գունազարդ խեցեղենի նախշերը սովորաբար արված են մեծ մասամբ դարչնագույն ներկերով՝ դեղին ֆոնի վրա, և հիմնականում ներկայացնում են պարզ երկրաչափական զարդանկարներ:

Ուրարտական խեցեղենի մեջ շատ են խոր և հարթ ամաններն ու բաժակները, լայն կամ նեղացող վզիկով կճուճները, կարասները, ունկով և առանց ունկի սափորները, ինչպես նաև յուրատեսակ ձևի անոթները (խնկամաններ, շրագաթասեր, հաղորդակից անոթներ, ամանի պատվանդաններ և այլն)⁷⁸:

Հաճախ ուրարտական խեցեղենը կրկնում է մետաղյա ամանեղենի ձևերը: Այդպիսին են ունկերով սափորները, որ նմանեցված են մետաղյա վզիկին և ունկին, ինչպես նաև ելուստներով անոթներ, որ կրկնում են մետաղյա թասերի բնորոշ զարդերը: Այդպիսի կավե անոթների հատկապես արտահայտիչ նմուշներ են գտնվել Արին-բերդի պեղումներից:

Ուրարտական իրերից հատկապես հետաքրքիր են Թեյշեբաինից և Արգիշտիխինիլիից գտնված բարձր ոտքերի վրա կանգնած թասերն ու թեյնիկի նման երկար ծորակով սափորները, որոնք ցույց են տալիս ուրարտական խեցեղենի ունեցած կապը հնագույն առաջավորասիական խեցեղենի հետ:

Վանի թագավորությունում լայն տարածում են ունեցել մեծ կարասները, որոնք օգտագործվել են ոչ միայն հեղուկների, այլև հացահատիկի պահպանության համար: Հացահատիկի համար նախատեսված կարասների հատակին միջանցիկ անցք է արված, որպեսզի հացահատիկը չխոնավանա: Կարասների նախազարդերը խիստ բազմազան են: Կան ոլորված պարանի ձևի բարձրաքանդակ զարդեր. կամ ներսեղմված, մեկը մյուսի վրա հենված, եռանկյունների գոտիներ: Հաճախ բարձրաքանդակ նախշը զուգակցվում է դրոշմված, քրսված կամ փորագրված փայլին:

Կարմիր-բլուրի պեղումներից հայտնաբերված խեցեղենի մեջ պարզորոշ կարելի է տարբերել երեք հիմնական խումբ: Առաջին խումբը ներկայացված է

⁷⁸ Ուրարտական խեցեղենի մասին տե՛ս C. F. Lehmann- Haupt, Materialien, էջ 109—120, նույնի՝ Armenien..., II, 2, էջ 559—587:

Վանի թագավորության կենտրոնական մասի խեցեղենի կամ դրա ընդօրինակությունների նմուշներով Դա կանթերով որոշակի ձև ունեցող կարմիր անգորով պատած և փայլեցրած խեցեղեն է՝ պրոֆիլավորված թասեր և փոքրիկ հաղորդակից անոթներ:

Ունկերով սափորները սովորաբար երեքնուկաձև բերանով են և երբեմն նրանց ունկի տակ լինում են ուրարտական պատկերագիր նշաններ:

Երկրորդ խումբը տեղական կոպիտ խեցեղենն է, որն այնքան յուրատեսակ է և իր արտաքին տեսքով արխայիկ, որ նույնիսկ դժվար է հավատալ, թե այն պատրաստված է առաջին խմբի հետ միևնույն ժամանակ: Անոթները սև են, կոպիտ, հաճախ ունեն լայն եզրերով կճուճի ձև, զարդարված են եղենաձև նախշով, կորիզանման և կամ ալիքաձև ներսեղմված զարդաքանդակներով: Պատահում են նաև կոպիտ անոթներ՝ առանց որևէ նախշի:

Երրորդ խումբն այն խեցեղենն է, որ զուգահեռներ ունի VII—VI դարերի Անդրկովկասյան հին գերեզմաններում: Դրանք սովորաբար մուգ գույնի, փայլով արված նախշերով անոթներ են: Այս խմբի եռանկյունիների ունկերը մեկը մյուսի վրա բարձրացած ներսեղմված եռանկյունիների շարքի ձևով յուրահատուկ նախշեր ունեն: Այդպիսի անոթներ են գտնվել նաև Լոռու շրջանում Մորգանի կատարած պեղումներից (Շեյթանդաղի գերեզմանոց): Դրա նման խեցեղեն կա նաև Սևանի շրջանում՝ Լալայանի կատարած պեղումներով հայտնաբերված նյութերի մեջ:

Ուրարտական անոթների պատրաստման տեխնիկան: Վերահիշյալ երեք խմբերը չեն սպառում պեղումների ժամանակ գտնված կավե շինվածքների ձևերի ամբողջ բազմազանությունը: Հայտնաբերվել են մեծ քանակությամբ տարբեր նշանակության փոքրիկ անոթներ:

Ինչպես տեսանք, ուրարտական խեցեղենի հատուկ և խիստ բնորոշ խումբն են կազմում կարմիր, փայլուն մակերեսով ոչ մեծ անոթները (գերազանցապես սափորներն ու թասերը):

Անոթները պատող կարմիր փայլուն շերտը հեշտությամբ պոկվում է և իր բաղադրությամբ համանման է հենց անոթի խեցու կավին. նրանց տարբերությունը թրծման եղանակի մեջ է միայն: Եթե անոթի խեցին համեմատաբար թույլ է թրծված, ապա կոտրվածքից երևում է, որ միջին մասում ունի գորշավուն գույն, թեև անոթի վրայի անգորը (կարմիր փայլուն շերտը) շատ լավ է թրծված:

Ուրարտական այդ տիպի խեցեղենի պատրաստման տեխնիկան կարելի է պատկերացնել հետևյալ կերպ. և՛ անոթի և՛ անգորի համար վերցվում էր միևնույն կավը, սակայն անգորի կավը ենթարկվում էր նախնական հատուկ մշակման: Այն թրծում էին բարձր ջերմության տակ, ապա թրծված զանգվածը մանրացնում էին, բացում ջրի մեջ և այդ անգորով ծածկում անոթի մակերեսը (երբեմն սափորները ներկվում էին):

Շինվածքի թրծման ժամանակ ջերմաստիճանը այն չափին չէր հասցվում, որ անգորը ձուլվի անոթի խեցուն, այդ պատճառով էլ այն հեշտությամբ պոկվում էր: Թրծումից հետո անոթը խնամքով ողորկվում էր: Այդպիսով, ուրարտական կարմիր խեցեղենը պատրաստման տեխնիկայով լրիվ տարբերվում է հին հունականից կամ հռոմեականից:

Կարմիր անոթների հատակին կամ ներքեի մասում դրոշմման, փայլեցման կամ փորագրման եղանակով արված պատկերներ կան:

Թոփրախ-կալեի, Կարմիր-բլուրի և Արգիշտիխինիլի մանր սափորների, թասերի վրա կան կնիքների դրոշմներ, որոնք կարելի է արհեստանոցների նշանները համարել: Դրանք շատ պարզ ձև ունեն. շրջանակներ են, պայտեր, աստղիկներ, 8 թվանշանի ձևի նշաններ, ներգծած խաչով կամ աստիճանաձև նշանով շրջանակ: Այս բոլորը դրոշմվում էր նախքան թրծումը⁷⁹:

Փայլով արված նշանները նույնպես բազմազան են՝ շրջանակներ ու կիսաշրջանակներ՝ նրանց հետ միացված գծիկներով ու կետերով, կեռագծեր, խաչվող գծեր. հավանաբար, դրանցով արտահայտվում էին տարողութայն չափերը⁸⁰: Հատկապես բազմաթիվ են անոթների անգործի շերտի վրա խազված զանազան պատկերները: Այստեղ, անկասկած, կան և՛ տարողութայն չափի և՛ սեփականութիւն ցույց տվող նշաններ և՛ նույնիսկ հիերոգլիֆիկ մակագրութիւն նման խազեր: Անոթների վրա արվում էին կենդանիների գլուխների, ծառերի, զանազան ֆիգուրների՝ հնգաթև աստղերի, վերին մասերով իրար կպած եռանկյունիների նկարներ և այլն⁸¹:

Հատուկ, բայց ոչ մեծաքանակ խումբ է կազմում բարակ պատերով մոխրագույն խեցեղենը՝ զարդարված ուռուցիկ նախաքանդակով⁸², Դժբախտաբար, այդ տիպի անոթներից միայն մանր բեկորներ են հասել մեզ:

Ուրարտական անոթներից մի քանիսը, որոնք ծառայում էին որևէ բան պահելու նպատակով, ունեին կավե կափարիչներ կամ կավով շրջածնիված խցաններ, որոնց վրա կնիքներ էին դրոշմված լինում: Մեծ քանակությամբ այդպիսի կնիքների դրոշմներ հայտնաբերվել են Թոփրախ-կալեում:

Մանր առաքյալներ: Ուրարտական շատ բնակավայրերի ու ամրոցների պեղումների ժամանակ գտնվել են մեծ քանակությամբ մածուկային ու ապակե ուլունքներ (ձևավոր ու կլոր): Գունավոր մածուկը ծառայում էր բրոնզե իրերի զարդարման համար (ընգելուզում): Մածուկային (սմալտայից) ուլունքները պատրաստվում էին ապակենման զանգվածից խողովակներ ձգելու եղանակով, որոնք հետո կտրատվում էին կարճ գլանակների: Երկնագույն ու կանաչ մածուկի ներկանյութը, հավանաբար, պղինձն էր, իսկ կարմիրներ՝ երկաթը: Ուլունքների մակերեսը երբեմն ծածկվում էր ջրաներկով: Կարմիր-բլուրում գտնվել են բազմազան ջնարակով պատած ելուստներով կավե ուլունքներ: Այնտեղից հայտնաբերվել են դեղին ալիքաձև շերտերով սև ապակե ուլունքներ, ինչպես նաև թափանցիկ ապակուց ձուլված ուլունքներ:

Կարմիր-բլուրում գտնվել է նաև գունավոր ջնարակով պատած հախճապակե ձևավոր անոթի մի բեկոր, որը պատկերում է կարճ կտրած մազերով ու ցածր գլխարկով կնոջ: Հետևի կողմից կա օղակ՝ կախիչի համար: Արտաքինից այդ անոթը մի փոքր հիշեցնում է մեզ հայտնի ասորեստանյան ձևավոր անոթները:

⁷⁹ Տե՛ս C. F. Lehmann-Haupt, Armenien..., II, 2, էջ 572—575.

⁸⁰ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 579.

⁸¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 577—579, 586.

⁸² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 576.

Փայտի, օսկորի մշակումը, մանեւու և ջուլհակային արհեստը: Մետաղյա, քարե ու կավե բազմաթիվ առարկաներից բացի մեծ քանակությամբ մեղ են հասել նաև գործվածքների, մանվածքի նմուշներ, եղջյուրից, ոսկրից ու փայտից պատրաստված իրեր:

Ըստ Լեման-Հաուպտի տեղեկությունների, Թոփրախ-կալեում գտնված մի անոթի մեջ եղել է մետաքսե գործվածքի մի կտոր⁸³:

Կարմիր-բլուրում գտնված իրերի մեջ կան կոպտաբուրդ, խիտ գործվածքներ, միջին հաստությւն և խտության գործվածքներ, այդ թվում՝ մեկը նախաշավոր, և բարակ թափանցիկ գործվածքներ: Հյուսված կտորներից կան խավավոր նախշերով գործվածք, նուրբ ցանց, երկպի, ոլորած թուղի և կտորի հատվածներ, գլանափաթեթված, հավանաբար հատակին փռելու համար նախատեսված, ուղեգորգեր: Այս ամբողջ գործվածքեղենը, առանց բացառության, բրդի թելից էր պատրաստված: Մի մասը բազմագույն էր՝ կապույտ, կարմիր և դեղին երանգների օգտագործմամբ: Խիտ կտորների բազմաթիվ հատվածներ կատարված են ռեպսի միջնաթելային հյուսվածքով, իսկ բարակ կտորները՝ քաթանի պարզ հյուսվածքով: Այս հյուսվածքների հենքը, առանց էական փոփոխությունների, պահպանվել է Արևելքի ու Արևմուտքի ժամանակակից տեքստիլ արդյունաբերության մեջ:

Ածխացած վիճակում մեզ հասած գործվածքների հնագույն նմուշները հրակայական պատմական արժեք են ներկայացնում որպես մեր թվականությունից մի քանի դար առաջ գոյություն ունեցած նախաշավոր գործման ու հյուսման զարգացման սկզբունքների, գործվածքի նախշման զանազան հղանակների ու նուրբ մանման վարպետության ստույգ վկայություն⁸⁴:

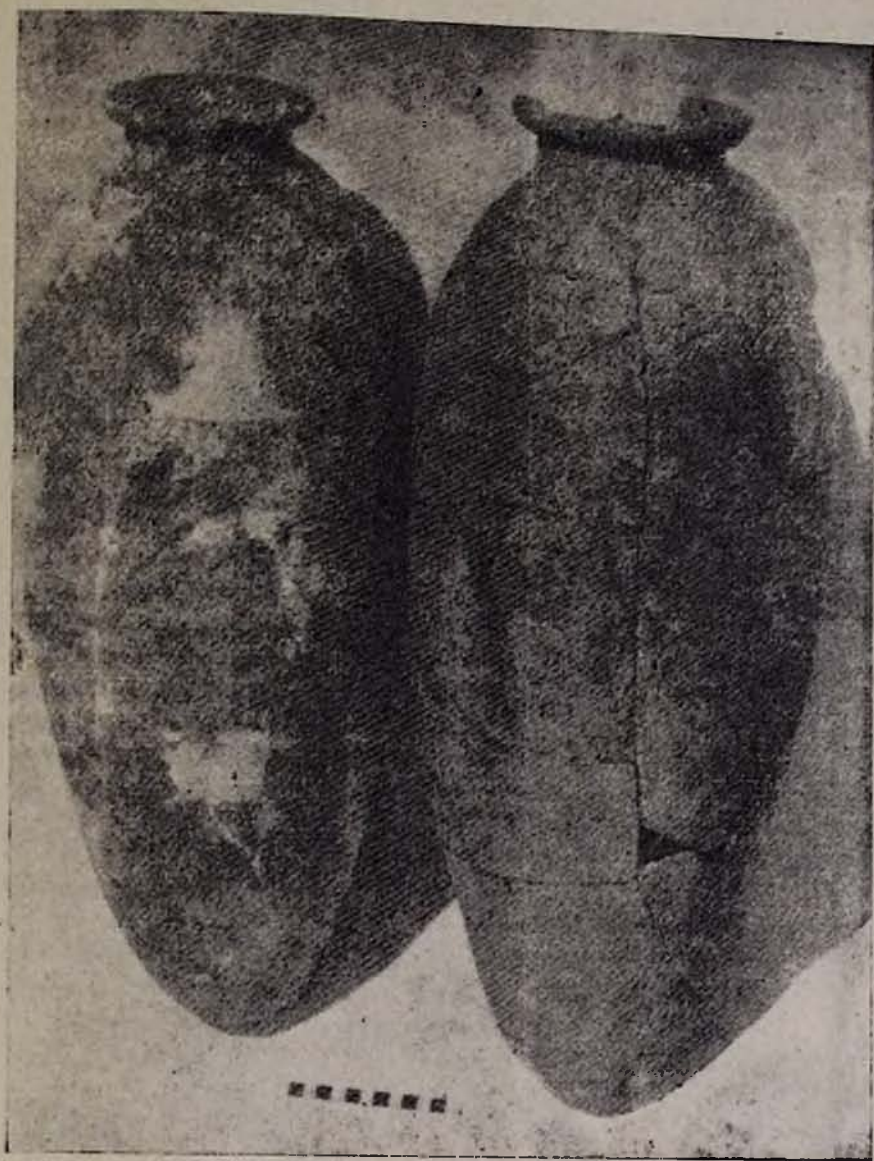
Մեզ են հասել եղջյուրից պատրաստված մեծ քանակությամբ մանր իրեր: Թոփրախ-կալեում Քլեյտոնի կատարած պեղումները տվեցին փղոսկրե քանդակի երկու հրաշալի նմուշ: Առաջին ֆիգուրը պատկերում է վարդազարդ ապարոշով, ցածր գլխարկը գլխին մերկ աստվածուհու, իսկ երկրորդը, որ վատ է պահպանված, պատկերում է լայն գոտիով ու աշ ուսի վրայով գցած ժապավենով երկար հագուստով քուրմ կամ սպասավոր⁸⁵: Ոսկրե հրաշալի իրեր են գտնվել նաև Կարմիր-բլուրում: Դրանք կենդանիների ֆիգուրներ կամ գլուխներ են, զարդանախշված գլանաձև արկղիկներ, սանրեր, կողովների մասեր և այլ մանրուք:

Կարմիր-բլուրում գտնվել են նաև զգալի թվով փայտե առարկաներ: Դրանց մեջ կան կախելու համար արված կեռիկով մի խոշոր գդալ, խառատային հասառցի վրա պատրաստած զոգաթիակներ, փոքրիկ անոթ և թաս, եղջյուրե դըրվագումներով կահույքի մասեր: Փայտամշակման բազմազան արտադրանքը, ատաղձագործական աշխատանքները, դժբախտաբար, մեզ չեն հասել, սակայն դրանց պատկերներն ու նկարագրությունները շատ են Ուրարտուի և Ասորեստանի արվեստի ու գրավոր հուշարձաններում: Այստեղ նկատի ունենք ուրար-

⁸³ St'w C. F. Lehmann-Haupt, Armenien, II, 2, էջ 967.

⁸⁴ St'w A. Верховская, Текстильные изделия из раскопок Кармир-блур. «Кармир-блур». III, Ереван, 1955, էջ 67—71.

⁸⁵ St'w R. D. Barnett, The Excavations of the British Museum at Toprak Kale, near Van, «Iraq» XII, 1, 1950, տախտակ 14.

Գարեջրի ամաններ. Արգիշտիսիների

տական շինությունների փայտե մասերը, հրաշալի սայլակներն ու ռազմական-քերը, ուրարտական թագավորների գահերը՝ պատրաստված կարմիր կամ սև փայտից, թագավորների ու աստվածների, կենդանիների՝ թերթավոր ոսկով պատած բազմապիսի արձաններն ու արձանիկները և այլն:

Արտադրության տարաբաշխումը Ուրարտուում հասցրեց հատուկ հմտություն ու վարպետություն պահանջող մեծ թվով արհեստների զարգացմանը: Սակայն, շնայած արհեստագործական տնտեսությունների առկայությանը (հատկապես վարչական կենտրոններում), որոշ առարկաներ պատրաստվում էին տնային պայմաններում:

Այնպիսի խոշոր վարչական կենտրոնում, ինչպիսին Թյշեբաինին էր, ամբողջ արհեստանոցներում պետք է որ աշխատեին մեծ թվով արհեստավորներ՝ բրուտներ, ջուհակներ, մետաղագործներ, քարաշներ, ոսկոր ու եղջյուր փորագրողներ, քունջութի ձեթ պատրաստող վարպետներ, գինեգործներ և այլն:

Առայժմ բացակայում են Ուրարտական պետությունում արհեստավորների դրությունը պարզաբանող նյութերը: 1949 թվականին Կարմիր-բլուրում գտնված կավե աղյուսակի տեքստում հիշատակություն կա չորս արհեստավորների ուղարկելու մասին, սակայն տեքստի ընդհանուր իմաստը դեռևս մնում է չպարզված:

Ուրարտուում, ինչպես և Հին Արևելքի մյուս պետություններում, կային նվաճված երկրներում գերված մեծ թվով արհեստավորներ: Նրանք գտնվում էին կամ ստրուկների վիճակում, կամ դասվում էին ուրարտացիների շարքը, այսինքն՝ ազատ էին: Վան (Տուշպա) քաղաքի կառուցման մասին եղած առասպելում, որ բերում է Մովսես խորենացին, պատմվում է, որ Շամիրամը Ասորեստանից ու նրան ենթակա երկրներից բերել է տասներկու հազար հասարակ աշխատող և վեց հազար վարպետ՝ փայտի, քարի, պղնձի և երկաթի հմուտ փորագրիչներ, որոնք կատարելապես տիրապետում էին իրենց արվեստին: Նվաճված երկրներից արհեստավորների այսպիսի տեղափոխումների մասին մշտապես հիշատակում են ասորեստանյան տեքստերը: